

жених форм організації виробничих відносин. Примусовий характер діяльності перешкоджає соціальної детермінації становлення суб'єкта, унеможливаючи його прагнення довідатись про власне незнання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества / Н. А. Бердяев. - М., 1989.
2. Поппер К. Открытое общество и его враги : в 2-х тт. / К. Поппер. - М., 1992. - Т. 2.
3. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм. - М., 1992.
4. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность / А. Шопенгауэр. - М., 1992.
5. Диалектика объективного и субъективного в исто-

рическом процессе и социальном познании. - Ленинград, 1985.

6. Луман Н. Тавтология и парадокс в самоописаниях современного общества / Н. Луман // Социологос. Социология. Антропология. Метафизика. - М., 1991. - Вып. 1.

7. Ожеван М. Фундаментальный характер випадковості та антропні принципи самоорганізації "суспільства ризиків" / М. Ожеван // Sententiae. Наукові праці Спілки дослідників модерної філософії (Паскалівського товариства). - 2007. - Спецвипуск № 1.

8. Фрейре П. Формування критичної свідомості / П. Фрейре. - К., 2003.

9. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. Репринтное воспроизведенное издание YMCA-PRESS, 1995 / Н. А. Бердяев. - М. : Наука, 1990.

10. Оруэлл Д. "1984" и эссе разных лет / Д. Оруэлл. - М., 1989.

O. Dgura

SOCIAL DETERMINATION OF INDIVIDUAL'S FORMATION

The key problem of the article is the formation of an individual in the light of objective and subjective factors. The author analyses the dependence of the social laws implementation on the level of an individual self-development.

Key words: individual's formation, self-development of an individual, social determination, subjectivity of an individual, totalitarian anthroption.

© О. Джура

Надійшла до редакції 19.04.2012

УДК 303.82:140

СПЕЦИФІКА НАРАТИВУ ЯК ФОРМИ БУТТЯ
СОЦІАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ

ГАЛИНА ДЬЯКОВСЬКА,

кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії, соціально-політичних і правових наук
Донбаського державного педагогічного університету, м. Слов'янськ

Стаття присвячена розгляду специфіки наративу як форми буття соціальної пам'яті. Автор зазначає, що наратив є можливістю соціального конструювання реальності та знаходження смислової основи буття. У статті визначено основні характеристики та особливості наративу як форми буття соціальної пам'яті.

Ключові слова: наратив, самоідентифікація, соціальна пам'ять.

Постановка проблеми та стан її вивчення. У якості проблемного поля філософського аналізу наратив як форма соціальної пам'яті є однією з універсально значущих дослідницьких проблем у філософії. Наратив існує з найдавніших часів людства, проте він постає не тільки як проблема історичного минулого, але і як проблема, що має актуальне сучасне звучання, як значущий фактор суспільного життя, що викликає неослабний науковий інтерес. Історія філософської думки, починаючи з античності, накопичила великий обсяг знань про різні наративи, що дає можливість подальшої теоретико-методологічної розробки цього феномена.

У ХХ ст. активне вивчення наративу призвело до формування великої кількості його різноманітних теорій, із яких найпринциповішими є теорії російських формалістів В. Проппа, В. Шкловського; діалогічна теорія наративу М. Бахтіна; психоаналітичні теорії З. Фрейда, Ж. Лакана; герменевтичні та феноменологічні теорії П. Рікера, Ж. Пуле; структуралістські, семіотичні та тропологічні теорії К. Леві-Стросса, Р. Барта, Ц. Тодорова, А. Греймаса, Ж. Женетта, Х. Уайта; постструктуралістські й деконструктивістські теорії Ж. Дерріда, П. де Мана та ін. Кожна з теорій із власних методологічних підстав досліджує природу наративів, загальні риси, при-

таманні всім можливим типам наративів, а також систему правил, відповідно до яких наративи створюються й розвиваються. Серед російських дослідників феномена наративу відомі О. І. Джужа, О. Е. Духніч, С. М. Зенкін, О. Г. Карабаєва, Г. І. Зверева, В. М. Сиров, В. А. Суровцев, В. І. Тюпа, І. В. Троцук та ін.

Детальна характеристика наративу, його форми й способи функціонування були розроблені в роботах вітчизняних дослідників І. Богачевської, С. Гатальської, Н. Ісак та інших. Зокрема, С. М. Гатальська зазначає, що "загальнолюдське може існувати в тексті передусім у формі своїх презентацій: нарративних структур. Наратив не є витвір письменників, поетів чи істориків, які нібито надають розповідного характеру хаотичним подіям. У формуванні традиційного знання першість належить нарративній формі" [9].

Тим не менш, сучасні науковці відзначають певну нерозробленість та неоднозначність розуміння наративу.

Метою роботи є вивчення специфіки наративу як форми буття соціальної пам'яті соціальних спільнот (родин, гендерних спільнот, національних тощо).

Виклад основного матеріалу. Наратив як форма буття соціальної пам'яті стає найбільш актуальним у ситуації, коли будь-яка спільнота або суспільство в цілому в певний момент переживає стан розриву з минулим. Якщо доба модерну поривала з традицією, то постмодерн намагається подолати цей розрив. Причина пильної уваги до пам'яті вбачається, зокрема, у тому, що пам'ять втрачається, проте людство намагається її зберегти. В Україні прагнення суспільства знайти свою пам'ять вилилося в процес пошуку ідентичності - усім суспільством та окремими його групами, насамперед, етнічними, гендерними, віковими, професійними. Раса, клас, гендер, родина, нація - усе це конструює наративи як форми буття соціальної пам'яті. Безліч інтересів здатні вплинути на формування цих наративів соціальної пам'яті й змінювати їх.

На відміну від "епохи великих нарацій", за словами М. Фуко, постмодерн - це "епоха коментарів, якій ми належимо". Функція наративу полягає не лише в тому, щоб краще зрозуміти соціально-гуманітарну проблематику, а й у тому, щоб правильно орієнтуватися в усіх формах дискурсу. Протягом тривалого часу й до сьогодні наративу відводять центральне місце не лише в наратології, а й в інших соціально-гуманітарних і природничих науках, таких як філософія, історія, історіографія, психологія, медицина та інші. Так, наратив науковці трактують інколи як "поняття філософії постмодерну, яке фіксує процесуальність самоздійснення як способу буття розповідного тексту" [6, с. 669]. Сам термін запозичений з історіографії, де виникає в межах концепції "нарративної історії", що трактує зміст історичної події не як обґрунтований об'єктивною закономірністю історичного процесу, але як такий, що виникає в контексті розповіді про подію та іманентно зв'язаний з інтерпретацією. Наратив - це розповідь, історія, яку склали люди для опису та організації їхнього досвіду й способу їх життя. "...Ми організуємо свій досвід і пам'ять людських подій, головним чином, у формі нарративу - історій, міфів, причин роботи або не роботи щось тощо", - пише Брунер [3, с. 76].

Специфіка нашого часу як "постсучасного" ("постмодерну") полягає, згідно з Ліотаром, у втраті макронаративами своєї легітимуючої сили. При цьо-

му французький філософ підкреслює всеосяжний характер легітимуючої здатності метанаративів, мета яких полягала не лише в обґрунтуванні власного наукового знання, існуючих соціальних і політичних інститутів, етичних уявлень про добро й справедливості, але також усього образу й стилю мислення. Ліотар виділяє "легітимуючі" макронаративи, мета яких полягає в тому, щоб обґрунтувати панування існуючого політичного устрою, законів, моральних норм. Поряд із макронаративами існують також і мікронаративи, які забезпечують цілісність буденного життя в його повсякденному досвіді на рівні окремих первинних колективів. Ситуацію постмодерну Ліотар характеризує недовірою й розчаруванням в метанаративах. Саме з кризою метанаративного механізму легітимації пов'язана, на думку Ліотара, криза метафізичної філософії та її основоположень. "Метанаративи в епоху постмодерну розпилялися на безліч мовних часток, причому не лише нарративних, але також денотативних, прескрептивних, дескрептивних і т. п., і кожен із нас живе на перетині траєкторій таких часток. Унаслідок різноманітності й гетерогенності мовних ігор не існує загального єдиного критерію їх легітимації" [4, с. 128]. У ситуації постмодерну саме мікронаративи, забезпечуючи переходи між гетерогенними мовними іграми, утворюють тканину нашого повсякденного світу.

Ім'я голандського філософа Ф. Р. Анкерсмита [7] асоціюється з поняттям постмодернізму, лінгвістичного й нарративного поворотів, суть яких в історичному контексті полягає в тому, що минулому відмовляється в самостійності й визнається його неможливість існування не в межах наративу. Минула реальність не проектується, а безпосередньо конструюється в наративі. Повернення до концепту наративу показує, що демаркаційні лінії між дослідником і звичайною людиною стають досить умовними. Ідеться не лише про те, що наративи формують повсякденне та інституційне наукове спілкування - базові підстави здобуття нового знання тут повністю зіставляються. Нові й плідні прочитання минулого досягаються за рахунок нетривіального "ілюстративного" застосування вже відомих фактів, більш того, сам відбір фактів покликаний не стільки повідомити інформацію, скільки сформувати певну точку зору для сприйняття реальності.

Відмова від "нарративного реалізму" у Ф. Анкерсмита полягає в тому, що "жодна оповідь не є "картиною" минулого й історик не відтворює, а конструює "історичний ландшафт" на користь "нарративного ідеалізму", що проголошує автономність нарративу" [1, с. 128]. Загалом наративи виступають інструментами організації людського досвіду й володіють прагматичним потенціалом. Тобто наратив постає не як онтологічна сутність, а як набір інструкцій і норм, що дає можливість інтегрувати той чи інший випадок у деякий узагальнений та культурно встановлений припис: "Наративи діють як мінливі форми посередництва між особистими та узагальненими діями, тобто вони водночас є моделями світу і моделями власного "Я" [2, с. 38].

Останнім часом активно обговорюються проблеми взаємозв'язку ідентичності і пам'яті. О. Джужа говорить про створення особливого роду нарративної ідентичності - текстового модусу існування ідентичності особистості, де самозрозуміння (створювана й утверджувана его-ідентичність) і самопред'явлення (створювана й утверджувана соціальна ідентичність) відбуваються одночасно, утворюючи єди-

ний конструкт. Його цілісність відповідає концептуальній цілісності суб'єктивної реальності індивіда. Уважаємо, що нарративна ідентичність - найзручніша модель для вивчення взаємозв'язку еґо-ідентичності та ідентичності соціальної в системі ідентичності особистості, оскільки вона виконує такі функції: подаючи особистий нарратив, суб'єкт конструює в його просторі особливу нарративну ідентичність особистості, що слугує моделлю для вивчення її системи; у процесі нарації психічна реальність суб'єкта й реальність тексту стають тотожними; нарративна ідентичність конструюється як феномен буття особистості, невіддільний від життєвого процесу; у нарративній ідентичності репрезентовано найбільш значущі для особистості ідентичності в повноті їх взаємозв'язків і відносин, що мають якісну визначеність; особистий нарратив, уписаний у нарратив етносу й культури, дозволяє виявити етнічні й культурні детермінанти нарративної ідентичності. Нарратив як спосіб самоконституювання особистості дозволяє розкрити детерміновані культурою й етнічною приналежністю способи організації ідентичності особистості.

Нарратив як форма буття соціальної пам'яті виявляється способом надання сенсу людським діям і практикам ідентифікації та уяви, організуючим переживання суб'єктів у часі, нормативно впорядкує хід подій, інакше кажучи, обґрунтовуючи ідентичність суб'єкта в певному уявленні про плинність буття. Ці конструювання реальності, швидше, суб'єктивні, ніж об'єктивні феномени, і, таким чином, вони варіативно змінюються паралельно.

У структурі пам'яті виділяються уявлення про минуле, сьогодення, майбутнє і, нарешті, ідентифікаційні подання. Важлива не тільки пам'ять про яку-небудь історичну подію, але й пам'ять як спосіб трансляції соціального досвіду, уявлень, способів поведінки. Орієнтації нарративів закладені відповідними дискурсивними практиками. Дискурс є соціально сконструйованою оповіддю, що організує сприйняття соціальних феноменів. Зважаючи на те, що соціальні спільноти - це об'єднання людей, які виникають і формуються на основі культурно-історичної самотності (народи, нації) родинних зв'язків і схожості стадій життя (сімейні, статево-вікові тощо), варто простежити нарративи родини, гендерної спільноти, нації тощо з метою виявлення загальної специфіки нарративу як форми буття соціальної пам'яті.

Аналізуючи родинний нарратив як форму буття пам'яті соціальної спільноти - сім'ї, варто зауважити, що нарратив часто буває уособленням соціальної спадкоємності, зв'язку поколінь. Історія родини здатна надати людині відчуття нескінченності життя, над яким не владна навіть смерть.

"До сімейної пам'яті включаються різні знання, уявлення про конкретних людей родини (у тому числі, членів сім'ї), відносини, а також основні цінності та правила, які отримали від попередніх поколінь за допомогою сімейного нарративу - усних розповідей, листів тощо. Пам'ять сім'ї є сукупністю знань про членів родини старших поколінь, їх життя, особистісні особливості, а також сімейні традиції, правила, ритуали, фіксовані в родинній пам'яті в частково міфологізованій формі, що свідомо чи несвідомо передаються за покоління в покоління як сімейний нарратив. Розглядаються генетичні, неусвідомлювані (сімейні міфи) й усвідомлювані (соціальне наслідування) способи передачі сімейних нарративів функціонування" [8].

Існування особливого сімейного соціокультурного психологічного простору і закріплює сімейний досвід нарративу, що фіксує особливості становлення та розвитку конкретної сім'ї, які й утримуються в соціальній пам'яті.

Інтерес до сімейної пам'яті виконує функцію пошуку людиною самої себе, самоідентифікації та закріплення себе у світі. Важливим фактором у розумінні сімейної соціалізації стає феномен сімейної само-свідомості, фіксованої в сімейній культурній концепції як системи значень, символізованих якостях, атрибутах, відносинах, що утворюють сімейний нарратив. Є. Є. Сапогова приходиться до висновку, що "зміст сімейного нарративу як форми соціальної пам'яті можна вважати синтетичним, оскільки в ньому наявні і "таємні" тексти, і ритуальні послання, і сімейні історії, і заповітні слова, і повчальні розповіді, і прями вказівки на належне й засуджуване в поведінці, а також традиційні, що роками відбираються всередині поколінь родини, казки, приказки, примовки тощо" [5, с. 178].

"Родинні нарративи поряд з іншими соціально-економічними та психологічними аспектами характеризують й індивідуалізують сім'ю як ціле, зміцнюють її "Ми"-образ, становлять собою родину пам'ять. Одночасно саме сімейні нарративи створюють своєрідну семіотичну розмірність, розчленованість: дитина починає виділяти важливе, ціннісне та вимагає безумовного засвоєння певних онтологічних зон, у яких вона починає "всюди бути вдома", тобто пам'ятає своє буття, переживає своє ставлення до світу в цілому" [Там само, с. 179]. Тим не менш, сімейні нарративи поступово зникають, руйнується і сам соціальний інститут сім'ї. Причиною виступають трансформації в самому бутті, які призвели до відповідної зміни смислового горизонту культури.

Гендерний мікросоціум виконує для чоловіка або жінки функцію своєрідних прецедентних текстів. Прецедентними називаються тексти, які можуть бути охарактеризовані як семіотично й психологічно важливі для тієї чи іншої групи осіб у межах певного соціокультурного контексту. Носіями прецедентних текстів певного змісту може бути й досить вузька група людей (родина, професійна група, університетська група студентів, діти одного двору, гендерна когорта тощо). Таким чином, під прецедентним текстом принципово можна розуміти будь-яку цільну й зв'язану оповідну структуру (від приказки до епосу), яка володіє ціннісною значущістю для певної культурної групи.

Називаючи гендерний нарратив прецедентним текстом, ми пропонуємо виділяти такі характеристики подібних текстів: нарратив бере участь у створенні особливого контексту взаєморозуміння між членами жіночої або чоловічої мікрогрупи, особливого емоційного мікроклімату спорідненості, близькості, інтимної довірливості; глибинну пов'язаність гендерного нарративу з архетипічним культурним досвідом усієї соціальної, етнічної та іншої спільноти, відому клішованість цих текстів, їх тимчасову стійкість і повторюваність з покоління до покоління з мінімальною втратою елементів; функцію формування групової та індивідуальної (особистісної) ідентичності певним закріпленням чином; системоутворюючу семіотичну функцію. Постійна повторюваність гендерних нарративів приводить до їх укарбованості в пам'яті, до надійного запам'ятовування майже на рівні рефлексів ціннісної значущості.

У соціальній пам'яті будь-якого суб'єкта наррати-

ві синкретично поєднують у собі ціннісний, понятійний та образний елементи й активізуються шляхом асоціативної навігації. Кожен суб'єкт є носієм наративів макрогрупових, національних, цивілізаційних, загальнолюдських та ін. Подібні наративи постійно відтворюються в мікро- і макрокультурах, їх знання для члена гендерної соціокультурної спільності передбачається само собою зрозумілим, це - фундамент колективного наративу, умова ідеологічного порозуміння і критерій соціальної ідентифікації чоловіка або жінки. Гендерний наратив - це не застигла, зафіксована раз і назавжди матеріальна форма, а процес, "що живе" протягом певного часу в інших текстах. Його "процесуальність" пов'язана з тим, що, передаючись із покоління в покоління, наратив збагачується досвідом розуміння та проживання життя гендера кожним його носієм у силу того, що будь-який текст можна інтерпретувати по-різному і множинність здійснюваних у ньому символів є його суттєвою характеристикою. Більше того, кожен представник певного гендера як носій наративу має потенційну внутрішню готовність збагачувати й трансформувати текст, оскільки його онтологія є, з одного боку, реалізацією гендерних настанов і традицій, а з іншого - неповторним досвідом творіння особистої історії, яка вплітається в канву загального гендерного тексту.

Кожний носій гендерного наративу при сприйнятті піддає його власній ментальній переробці, інтерпретації, які не збігаються, виникають через те, що об'єкт по-різному відтворюється у свідомості різних суб'єктів, неоднаково членується ними, елементи членування по-різному монтуються, в об'єкті акцентуються різні сторони, він проектується на різні еталони, і, нарешті, йому приписується різна семантика, тобто він піддається альтернативній символізації.

У формуванні наративу як форми соціальної пам'яті величезну роль відіграють самі витоки, наприклад, тексти перших філософів, перші закони, біблійні тексти та ін., у яких вже закладена певна гендерна нерівність. Такий особливий статус витоків має соціокультурне обґрунтування, пов'язане з існуванням пам'яті: перше запам'ятовується краще, а тим більше, якщо воно постійно відтворюється. Відтворюваність наративу пов'язана з його комунікативною функцією: будучи мовним засобом великого масштабу, певний текст може багаторазово відтворюватися й сприйматися як знак спільної долі. Первинні інтенції поширюються в сучасній думці.

Як показало минуле десятиліття, національна мобілізація й формування національної ідентичності

в державах - спадкоємицях республік СРСР сьогодні проходить за допомогою традиційної історіографії, яка переписує минуле, спираючись на "факти" й "закони історії". Основою для цього переписування служить пильний інтерес різних верств суспільства до сюжетів національного минулого. Парадоксальним чином радянське наднаціональне минуле теж стає частиною пам'яті в контексті національних історіографій нових держав, а звернення безпосередньо до пам'яті виявляється надлишковим, а можливо, й небезпечним прийомом. Конструювання минулого може слугувати децентралізації та деконструкції гомогенізованих національних наративів.

Висновки

Підсумовуючи вищезазначене, можна говорити, що в наративі здійснюється загальна репрезентація соціальної групи. Крім того, можна відзначити, що наратив є фундаментальним компонентом соціальної взаємодії, яка виконує функції створення й трансляції соціального знання, а також самопрезентації індивідів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анкерсмит Ф. Нарративная логика. Семантический анализ языка историков / Ф. Анкерсмит. - М. : Идея-Пресс, 2003. - 360 с.
2. Брокмейер И. Нарратив : проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / И. Брокмейер, Р. Харре // Вопросы философии. - 2000. - № 3. - С. 29-42.
3. Брунер Дж. Психология познания / Дж. Брунер. - М., 1977. - 412 с.
4. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар ; [пер. с фр. Н. А. Шматко]. - СПб. : Алетейя, 1998. - 278 с.
5. Сапогова Е. Е. Микросоциум семьи : семейный нарратив как психологическая основа культурного социогенеза. Индивидуальные и стилевые особенности личности / Е. Е. Сапогова ; [ответст. ред. Т. Ю. Синченко, В. Г. Ромек]. - Ростов-на-Дону : Юрги, 2002. - С. 177-190.
6. Философский словарь / [авт.-сост. И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк и др.]. - К. : А.С.К., 2006. - 1056 с.
7. Ankersmith F. History and Tropology: The Rise and Fall of Meta-phora / F. Ankersmith. - University of California Press, 1994.
8. Hallbwaahs M. The Collective Memory - English translation. - Cambridge Univ. Press, 1950.
9. Гатальська С. М. Філософія культури / С. М. Гатальська. - К. : Либідь, 2005. - 328 с.

H. Dyakovs'ka

SPECIFICITY OF THE NARRATIVE AS A FORM OF BEING OF SOCIAL MEMORY SOCIAL COMMUNITIES

The article is devoted to the investigation of the narrative as a form of being of social memory. The author considers narrative enables social construction of reality and finding of the basis of being. In the article main characteristics and the main features of narrative as a form of being of social memory are determined.

Key words: narrative, self-identification, social memory.

© Г. Дьяковська

Надійшла до редакції 29.03.2012